

Naše otázka (Patnáct let diskusí o odsunu)

Matěj Spurný

"Můj program je - já to netajím -, že otázku německou musíme v republice vylikvidovat. V této práci budeme potřebovat všech sil všech vás. Já vím, jak se národ za celou tu dobu perzekuce dobře držel, jak zůstal věrný, jak vy všichni jste věrni zůstali, a v témže duchu budeme muset nyní dělat svoji práci v budoucnosti na novém vybudování republiky. Do této práce nyní se všichni dejme a této práci provolávám srdečně zdar! [1]

Od doby, kdy Edvard Beneš pronesl tato slova, uplynulo právě šedesát let. Po těchto šedesáti letech si zřejmě všichni, ať máme na tzv. odsun sudetských Němců jakýkoliv názor, uvědomujeme, že otázku německou se u nás "vylikvidovat" nepodařilo. Jistě, z čistě fyzického hlediska proběhl odsun úspěšně, tedy podle představ našich tehdejších politických představitelů. Zejména v posledních letech jsme však svědky nesmírně bolestivého, složitého, ale zřejmě nezbytného procesu; cítíme nutnost o odsunu mluvit a psát. Uvědomujeme si, že ani tento drastický zásah do života naší společnosti, ani předchozí staletí mnohdy plodného soužití Čechů a Němců prostě nelze vygumovat z našeho povědomí. Zatímco Edvard Beneš cítil nutnost odčinit Mnichov, prožívají dnes mnozí cosi jako povinnost odčinit odsun. Dlouho zamlčované, po jistý čas dokonce téměř zakázané téma nás postupně dostihlo. Stalo se velkým tématem politickým, vědeckým, společenským, tématem úzce spjatým s rozvojem občanské společnosti, tématem, které zaměstnává a ještě bude zaměstnávat naše kolektivní svědomí.

Diskuse o vyhnání sudetských Němců a o důsledcích této historické události byla vedena dávno před rokem 1989. Po sametové revoluci se však rozrostla do dříve nepředstavitelných rozměrů, dostalo se jí velkého prostoru v médiích, byly jí věnovány stovky knih. Charakterizovat na několika stranách tento "fenomén", podat informace o základní literatuře, která k problematice odsunu v posledních patnácti letech vyšla a porovnat různé přístupy k tomuto tématu, je úkol zhora nemožný, a to hned ze dvou důvodů. První potíž jsem již zmiňoval - je jí rozsah celé diskuse a s ní související literatury; důsledně vše zmapovat, to by vydalo na léta práce a na celou knižní řadu. Druhým důvodem je skutečnost, že se o téma zajímám od svých šestnácti let a že se přinejmenším v posledních sedmi letech angažuji spolu s mnoha dalšími lidmi mé generace za poctivější reflexi vyhnání. Tím je dán můj subjektivní přístup k celé problematice, jímž bude následující přehled zcela jistě poznamenán.

Vyhnání a Sudety

Na počátku se nemůžeme vyhnout dvěma terminologickým poznámkám. Některá slova totiž bohužel vzbuzují emoce, jež pak brání jakýmkoliv dalším pokusům o porozumění. První otázkou je označení samotné historické události - jednalo se opravdu o *odsun*? Nebo šlo o *vyhnání*? Či spíše o diplomatictější *násilné vysídlení*, případně úplně neutrální *transfer*? Pozorný čtenář si jistě všiml, že jsem již v předchozích odstavcích použil dva různé termíny - odsun a vyhnání. U této dvojice chci i nadále zůstat - *odsun* používám jako zažitý, s onou historickou událostí spjatý termín, *vyhnání* jako termín, který lépe odpovídá povaze celého procesu, tedy tomu, "jak to v praxi vypadalo". *Odsun* je v zásadě nesmyslné označení; odsunout lze židli či skříň, tedy konkrétní neživý objekt, nikoli tři miliony lidí. Jsem ale přesvědčen, že samotný termín není tím nejpodstatnějším. Důležitější než volba jednoho slova je, jak o oné historické události skutečně přemýšlíme.

Podobné to je s druhým svízelným slovem - *Sudety* či *sudetský*. Geograficky označovaly Sudety jen severní pohraniční oblasti českých zemí. Jako termín politický, označující všechny Němce v českých zemích a následně území jimi obývané, bylo toto slovo ve větší míře používáno až ve třicátých letech. Z toho vyplývá - především u starší generace pochopitelný - odpor k tomuto termínu. Nicméně, význam slova *sudetský* a zejména slova *Sudety* se nadále proměňuje a dnes už dávno není znamením revanšismu, německých nároků či přísluhování "Landsmannschaftu". Slovo *Sudety* se stalo vůbec nejtrefnějším termínem označujícím problém opuštěné krajiny českého pohraničí, z níž byli vyhnáni její původní obyvatelé a v níž v dalších desetiletích došlo k rozsáhlé devastaci kultury i přírody. V tomto smyslu, tedy jako symbol pro specifické problémy a specifický kraj, si jej dovoluji na následujících stránkách používat i já.

Předehra

O odsunu se hodně mlčelo prakticky od počátku, tedy již od doby, kdy byl prováděn. Nepříliš známou - o to však důležitější - výjimku tvoří kritické články a reportáže v některých časopisech, například v katolických *Obzorech* či v *Dnešku* Ferdinanda Peroutky. [2] Tyto pokusy, jež by zřejmě v demokratických podmínkách časem vyústily ve více či méně kritickou diskusi, byly ovšem po únoru 1948 rázně umlčeny. Někteří z autorů skončili v emigraci, jiné neminula pomsta nových vládců.

Sledujeme-li oficiální komunistickou propagandu - a to nejen v čistě politické rovině, ale například i náplň učebnic -, stáváme se svědky často až absurdní směsice zamlčování, překrucování a manipulace s dějinami. Současníka jistě překvapí, že se již v první polovině padesátých let, ani ne deset let po vyhnání, hovořilo v učebnicích dějepisu pouze o tom, že od nás po válce odešli ti Němci, kteří k nám v roce 1938 přišli s Hitlerem. V rodinách se o vyhnání zřejmě moc nemluvilo a děti si pochopitelně nemohly pamatovat, že tu byli i jiní Němci a že jich nebylo právě málo. A tak postupně vyrůstaly generace, které o jedné z nejproblematictějších součástí našich moderních dějin nevěděly buď vůbec nic, nebo znaly jen několik frází o revanšistech, zrádcích a zaslouženém trestu.

Během onoho dlouhého čtyřicetiletého období (pochopitelně, s několikaletou přestávkou v šedesátých letech, kdy už to téměř vypadalo, že se zásluhou lidí, jako byl například Jan Křen, [3] začne i o tomto problému veřejně mluvit) postupně došlo k naprostému rozdvojení pohledu na odsun a jeho důsledky. Na jedné straně masivní a do velké míry úspěšné zamlčování ze strany politiky a v důsledku toho většina občanů, kteří buď nevědí, nebo ani vědět nechťejí. Na druhé straně úzká vrstva kriticky uvažujících intelektuálů doma i v exilu, kterou onen problém postupně (převážně ale až po dvaceti a více letech) začíná trápit. Když se zejména v sedmdesátých letech postupně objevují první významnější pojednání o odsunu a když se - v chartistickém a exilovém prostředí - začíná o věci opravdu svobodně diskutovat, celý proces až nápadně připomíná otupělou lidskou bytost, která cosi spáchala a v níž se po dlouhých letech probouzí svědomí. Toto svědomí, reprezentované zejména lidmi, jako je Ján Mlynárik, Petr Pithart, Petr Příhoda či Ladislav Hejdlánek, dosti důrazně upozorňuje, že to, co se stalo, bylo opravdu zlé a že se tím musíme zabývat. Historici, kteří se do diskusí následně vložili, jako by hráli úlohu oné utišující stránky v člověku - upozorňují na to, že leckterá výhrada je jednostranná, že nám Čechům tak radikálně seabemrkačský postoj uškodí, že leccos z oněch (zejména Mlynárikových, ale i jiných) tezí není dostatečně prověřené a dokázané, že chybí heuristika. Je velkou zásluhou Jana Křena a nakladatelství Academia, že ony zásadní texty z období let 1965- 1989 byly hned po listopadovém převratu vydány ve sborníku *Češi, Němci, odsun*. [4] Sborník nese podtitul *Diskuse nezávislých historiků*, což je ovšem poněkud zavádějící - historici, jak jsem již naznačil, se do věci v této fázi plně vložili teprve tehdy, když ji jiní z čistě lidských a mravních, nikoli odborných pohnutek vyprovokovali. Samotný Ján Mlynárik, mimochodem Slovák, který své "Téze" napsal pod pseudonymem Danubius, sice je historikem, o jeho textu však rovněž platí, že nebyl psán z pozice odborné, nýbrž daleko spíše z pozice člověka, který už o něčem prostě nemůže mlčet. O to tvrdší pochopitelně byla kritika jeho ortodoxnějších kolegů z oboru. Kromě zmiňovaného sborníku je možné se o kontextu tehdejších diskusí dovědět přímo z Mlynárikovy knížky *Causa Danubius*. [5]

Texty vydané ve sborníku *Češi, Němci, odsun* nevypovídají naprosto nic o naladění a smýšlení většiny předlistopadové společnosti. Jsou ale velice cenným svědectvím o pomalém, ale přece jen nepřehlédnutelném probouzení kolektivního svědomí, o tom, že minulost nelze zamést pod koberec - že si ji neseme s sebou a že se dříve či později přihlásí o slovo. Jejího slabého, ale důrazného hlasu si nejprve všimnou jen nemnozí - ale to může být, a v případě odsunu shodou příhodných okolností byl, počátek velké společenské katarze.

Nehoráznost jménem omluva aneb Vztah polistopadové politiky k odsunu

Nejen sametová revoluce, ale zejména pád železné opony jako takové otevřely až neuvěřitelně rychle nové perspektivy i v česko-sudetoněmeckých vztazích a v otázce vztahu k naší vlastní minulosti. Mezi lidmi, kteří již před rokem 1989 smýšleli o odsunu kriticky a z nichž se nyní - alespoň v prvních měsících roku 1990 - mnozí ocitli ve významných politických pozicích, zavládla velká naděje. Chvíli se zdálo, že je konečně překonána propast mezi principy, kterými se řídí politika, a principy, jimiž se řídí lidský rozum a lidské svědomí, když se snažíme hledat pravdivé odpovědi na zásadní otázky. Že tedy bude i v otázce odsunu ze strany nových

správců státu řečeno to podstatné, že to občané pochopí a že dojde k jakémusi všeobecnému porozumění - mezi Čechy navzájem i mezi Čechy a sudetskými Němci. Leč, jak se ukázalo bezprostředně po dnes už legendární omluvě Václava Havla, tato představa byla zcela iluzorní. *"Já si myslím, že hranice Československa by se neměly měnit. Myslím si, že by se sem nikdo z odsunutých neměl vracet, ale myslím si, že jsme povinni se Němcům, kteří byli odsunuti po druhé světové válce, omluvit. Protože to byl akt velmi tvrdého zbavení několika miliónů lidí jejich domovů a bylo to vlastně zlo, které bylo odplatou za předchozí zlo. A já myslím, že budeme-li na zlo odpovídat zlem, budeme to zlo jenom dál a dál prodlužovat. A to je ovšem, znovu opakuji, můj privátní názor."* To jsou jasná a přímá slova občana Václava Havla z 23. prosince 1989, [6] proti nimž se zdánlivě nedá nic namítat. Jenže, jak se ukázalo, česká veřejnost na tato slova nebyla připravena a ve své většině je odmítla přijmout. Nešlo jen o to, že se Havel chce Němcům omlouvat, většina byla - po letech komunistického zatloukání - šokována skutečností, že cosi jako spravedlivá poválečná odplata se někomu může vůbec jevit jako problém. Přes všeobecnou oblíbenost osobnosti Václava Havla proto jeho slova vyvolala vlnu nesouhlasu, který měl v jednom případě dokonce podobu hladovky za odvolání omluvy.

Havel se jako první veřejně dotkl otázky, před níž nová situace českou společnost postavila - otázky, na niž se u nás již patnáct let snažíme najít odpověď: Je odsun jen tu a tam zneužívanou, ale jinak uzavřenou historickou skutečností, nebo stále aktuálním a otevřeným problémem, který musíme my Češi řešit? Noví politici se z odmítavé reakce na Havlovu omluvu poučili; někdejší disidenti se stali poněkud opatrnějšími a pragmatici, kteří je tak jako tak v politice z velké části nahradili, pro jistotu zaujali k otázce odsunu zcela nekritický, obranářský postoj. Česká politika následujících patnácti let je - do velké míry - jednou velkou negací Havlových slov z roku 1989. Propast mezi politikou a hledáním pravdivých odpovědí se tak znovu rozevřela.

Politika k problému přistupuje v zásadě trojím způsobem - první, vzácný, reprezentovaný jen několika málo osobnostmi, by se dal charakterizovat jako "opatrná snaha o kritický přístup". Již od počátku ale převažoval přístup pragmatický, postupně spíše pragmaticko-populističtý, mnohde se prolínající s třetím možným, otevřeně nacionálním postojem. Politici vycházejí převážně z vědomí obecného strachu ze sudetských Němců, jejich požadavků a jejich případného návratu. Jak moc je tento strach reálný, je jiná otázka (částečně se jí zabývají sociologové jako například Václav Houzvička ve své práci *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*). [7] Pragmatickou reakcí pak je raději téma neotevírat, nikoho nedráždit a zamezit všem pokusům, které by mohly mít opačný účinek. To ovšem v praxi znamená zamezit také všem pokusům o intenzivnější kontakt s našimi bývalými krajany, sudetskými Němci, a všem snahám o jakoukoliv nápravu, symbolické odškodnění... Zejména od premiérského období Miloše Zemana se ovšem stále častěji prosazuje ještě o něco nebezpečnější, pragmaticko-populističtý přístup - v tomto směru jsou mistry zejména politici ODS a KSCM. Jde o to, využít panujících obav, rozhodně jim neodporovat a pasovat sebe samotného do pozice někoho, kdo občany před vnějším nebezpečím ochrání. To je stará metoda, kterou bohužel nepohřbil ani pád komunistického režimu. V posledních letech jsme svědky toho, jak se i mnozí nepopulističtí politici - z opatrnosti - tomuto přístupu přizpůsobují. Výsledkem je pak jednotná, populisticko-opatrnícko-nacionální fronta, jejímž produktem je například jednomyslně schválený zákon o věčné platnosti dekretů prezidenta republiky z roku 2003. Nejde teď vůbec o to, zda ony dekryty jsou či nejsou platné a v jakém smyslu, to je otázka sice často diskutovaná, mimo právníké prostředí však pro celou debatu v zásadě irelevantní. Jde spíše o to, že poslanecká sněmovna má potřebu nahrazovat v tomto jednom případě soudy a potvrzovat platnost velmi problematických, šedesát let starých zákonů a nařízení; jen proto, aby ukázala, že politici brání naše národní zájmy.

K šíření iracionálních obav a k rozvířování debat o nepodstatných tématech - jako jsou například Benešovy dekryty - podstatnou měrou po celou dobu přispívají také média; zejména komerční televize. Ne snad, že by měly nějaký konkrétní zájem, ale čistě z toho důvodu, že strach a děs se prodává lépe než konstruktivní diskuse a kritická reflexe. Tím ovšem zejména televize Nova celé diskusi nesmírně škodí; zpravodajství o mnoha zajímavých akcích se často scvrkne na výkřiky o tom, kdo vznesl jaké požadavky, kdo mluvil o Benešových dekrytech a kdo z českých politiků takové požadavky považuje za "nepřípustné", případně "drzé".

Česká politika a česká diplomacie však během oněch patnácti let dosáhla jednoho pozoruhodného, pozitivního cíle. Tím je česko-německá deklarace z roku 1997 a instituce, které jsou jejím plodem. Samotná deklarace kritizuje poválečné události jen velmi jemně (česká strana tu "*lituje násilností spáchaných při vyhnání*"), v kontextu porevoluční české politiky je to ovšem téměř odvážné. Plodem deklarace je jednak Česko-německé diskusní fórum a jeho koordinační rada, ale také Česko-německý fond budoucnosti. Koordinace měla být původně orgánem, kde se bude diskutovat o problematických otázkách týkajících se Čechů a sudetských Němců, tedy o otázkách, s nimiž česká vláda a parlament raději nechtěly mít nic společného; bohužel se však ukázalo, že i oněch několik zástupců politických stran v koordinační radě dokáže zamezit téměř jakékoliv diskusi, která by se snad mohla dotknout věcí politicky nejistých a nepopulárních. Jestliže smysl koordinační rady je z tohoto důvodu možné zpochybňovat, je třeba oproti tomu vyzvednout Česko-německý fond budoucnosti. Za podporu mu nevděčí jen nuceně nasazení a další oběti nacistického teroru, ale rovněž mnoho potřebných regionálních aktivit, projekty přeshraniční a kulturní spolupráce či lidé, kteří se - třeba i bez větších zkušeností a prostředků - začínají angažovat v česko-německých vztazích.

Intelektuálové, společnost a odsun po roce 1989

I. Veřejná diskuse

Zatímco politika se po roce 1989 nedokázala osvobodit od komunismem zasetých předsudků a strachu a téma odsunu spíše odsouvala a zneužívala, než řešila, probíhala nepolitická diskuse zejména v českém tisku velice svobodně a mnohdy i kriticky. Její problémy se ovšem zásadně nelišily od potíží diskuse předlistopadové: účastnil se jí omezený počet lidí, zůstávala izolovaná a bez většího vlivu na smýšlení společnosti. Tato omezení se pochopitelně v novém, svobodnějším prostředí dařilo tu a tam prolomit, diskuse je čas od času obohacena přímým kontaktem se samotnými sudetskými Němci a jsou o ní publikovány obecně dostupné knihy. Asi nejvýznamnější je *Čítanka odsunutých dějin*, [8] která obsahuje nejen autorské texty Petra Příhody a Petra Pitharta o závažných momentech polistopadové debaty o vyhnání, ale zejména řadu článků neznámých autorů. O naladění české společnosti v otázce odsunu vypovídají četné rozhořčené reakce na texty kritizující odsun či na různé vstřícné "proněmecké" aktivity (včetně zmiňované deklarace).

V první polovině devadesátých let patřili mezi nekompromisní kritiky odsunu především lidé kolem Českého deníku - zejména Emanuel Mandler, Bohumil Doležal, Adam Drda, Petr Placák či Bedřich Karel. Podle Mandlera je odsun "*akt příčící se lidské svobodě a lidským právům*", [9] podle Doležala "*zvěrstvo, které [...] nelze v žádném případě ospravedlnit*". [10] List se časem proměnil v Český týdeník a následně, příznačně, pro nedostatek čtenářů zcela zanikl: většina kmenových autorů je nadále veřejně činná a společně s Rudolfem Kučerou, Milanem Churaněm, Viktorem Dobalem a dalšími se na stránkách měsíčníku Střední Evropa pokoušejí znovu a znovu o totéž - ukázat české společnosti zločinnost vyhnání, prokázat, že za tento akt jsou odpovědni Češi, a že z toho proto musí vyvodit důsledky. Je to snaha jistě cenná a potřebná, bohužel ale, v kontextu velikosti čtenářské obce měsíčníku Střední Evropa, poněkud donquijotská. Zejména Bohumil Doležal a Emanuel Mandler se dokázali částečně etablovat i ve sledovanějších médiích, problém ovšem je, že často jen opakují tytéž, v mnohém pravdivé, ale mnohdy radikálně formulované, a tudíž pro většinu čtenářů či posluchačů nepřijatelné teze. Na druhou stranu je třeba přiznat, že pro několik desítek, možná i stovek příslušníků mladé generace, mimo jiné i pro autora těchto řádků, byly Mandlerovy články či Doležalovy přednášky jedním z rozhodujících podnětů, které nakonec vedly k aktivnímu angažmá na poli zpracovávání společné česko-německé historie a kritické reflexe odsunu. O stanoviscích zmiňované části intelektuální obce je možné si udělat obraz například na základě Mandlerovy knihy *Benešovy dekrety - proč vznikly a co jsou*. [11]

Intelektuální diskuse pochopitelně reagovala na jednotlivé politické události, kroky a projevy. V tom rovněž spočívala jedna z významných odlišností od předchozího, husákovského období, kdy něco jako politická událost nebylo vůbec myslitelné. Asi nejzdařilejší reakcí svého druhu, která se zapsala do povědomí části veřejnosti, byla petice *Smíření 95*. Rozhodujícím - i když ne jediným - podnětem k jejímu sepsání byl známý projev Václava Havla v pražském Karolinu v roce 1995. Havel tehdy kladl důraz na historickou logiku odsunu a jeho místo právě v historii, nikoliv v současné politické debatě či v diskusi o napravování minulých škod. Řekl dokonce, že "*skončil čas omluv a zasílání účtů za minulost*". [12] Tím do jisté míry relativizoval svá

odvážná slova z roku 1989 a mnozí intelektuálové nabyli dojmu, že na politické scéně onen menšinový kritický postoj k poválečnému dění, ona snaha o hledání pravdivých odpovědí, ztrácí poslední oporu. Petice *Smíření 95*, společná výzva českých a německých intelektuálů, se objevila o dva měsíce později. V textu *Smíření* je poválečné vyhnání otevřeně označeno za aktuální, otevřený a bohužel neřešený problém, jehož řešení vyžaduje součinnost české a sudetoněmecké strany. O důležité roli *Smíření* svědčí i fakt, jak moc tato iniciativa znepokojuje ty, kteří by o odsunu buď raději nemluvili, nebo o něm mluvili jen jako o úspěšné a spravedlivé odplatě. Ještě při prezidentských volbách v roce 2003 hrál fakt, že jak Petr Pithart, tak Jan Sokol podepsali tuto výzvu, rozhodující roli - zvláště v rozhodování politiků KSČM.

Diskuse podobné těm z první poloviny devadesátých let se vedou i nadále; nejen na stránkách celostátního tisku a v různých publikacích, ale rovněž v místních plátcích nebo v hostincích. Téma je stále žhavé, leč známé argumenty obou stran se opakují a chvílemi se zdá, jako by nebylo cesty dál. Ukáže nám tedy takovou cestu naše akademická, především historická a právní elita?

II. Česká historiografie o odsunu

Role historiků v diskusích o odsunu je poněkud tajemná. V šedesátých letech právě oni přišli s prvními podněty, v letech sedmdesátých a osmdesátých se snažili utišit rozhořčené hlasy "sebemrškačských" kolegů z disentu a po roce 1989 se pustili do cenného mapování a sčítání. Zároveň ale označovali většinu snah o kritickou reflexi za jednostranné počínání, diletantismus, snahu intelektuálů zjednat si pozornost či dokonce za ohrožování sebevědomého vztahu k národním dějinám. Kde se takový ambivalentní postoj bere?

Před závorku je třeba vytknout, že některé osobnosti české historiografie po sametové revoluci skutečně nebývalou měrou přispěly ke zmapování poválečného vývoje a vytvořily zásadní díla, o něž je možné se opřít. Jednou z prvních důležitých, byť obecněji zaměřených knih tohoto druhu byla *Pravda o Československu 1945- 1948* Karla Kaplana, [13] která nabídla pro mnohé nový pohled na léta, jež byla nekomunistickou veřejností dlouho vnímána jako demokratický pokus o restauraci první republiky v nových podmínkách. Mezi historiky, kteří se skutečně snaží o objektivní, faktografické zmapování poválečného vyhnání, jednoznačně vyniká opavský badatel Tomáš Staněk. Jeho tři práce o předpokladech a průběhu odsunu vydané v letech 1991- 1996 patří mezi to nejlepší, co bylo v rámci faktografické historiografie o tomto tématu napsáno. [14] Nejde jen o věrohodná data a čísla, ale i o promlouvající konkrétní příklady, které dokreslují atmosféru doby. Podstatná, byť problematická, je rovněž snaha určit počet obětí při odsunu - lze ji do velké míry chápat jako legitimní potřebu popřít nerealistická statisícová sudetoněmecká čísla. Touto otázkou se dlouho zabývala Česko-německá komise historiků pod vedením Jana Křena a hned počátkem devadesátých let o ní vydal důležitou práci Jaroslav Kučera. [15] On sám ovšem dnes přiznává, že ztráty byly zřejmě vyšší než ty, jež se dají exaktně zjistit; hovoří o třiceti až čtyřiceti tisících lidských životů. Stejně tak by bylo třeba připomenout stovky drobných publikací a odborných článků o průběhu vyhánění v jednotlivých oblastech i v jednotlivých městech a vesnicích.

Českou historiografii tedy v tomto ohledu nelze vinit z lenosti. Pro velkou část osobností z řad historiků je ale typický - pravděpodobně nereflektovaný - neupřimný postoj. Ten se vyznačuje snahou - po prožitých desetiletích a studiu v období komunismu pochopitelnou - využívat historiografii jako nástroj obrany českých národních zájmů a tento obranářský postoj vydávat za jediný skutečně objektivní, a tudíž legitimní přístup k minulosti. Jinými slovy: My historici máme patent na reflexi minulosti, jakýkoliv jiný, a zvláště přehnaně kritický, pokus je nehorázným zkreslováním faktů. Většina uznávaných historických pojednání, za všechny jmenujme například Kuralův zásadní spis *Místo společenství - konflikt!*, [16] rozhodně není nekvalitní a neobsahuje prokazatelně lživá tvrzení. Výběr faktů ovšem podléhá snaze zdůraznit kauzalitu, tedy odsun jako logický důsledek předchozích německých zločinů, a mezinárodní souvislosti, tedy vyhnání jako akt schválený velmocemi, jež za něj nesou odpovědnost. Jedná se tak o důslednou a vytrvalou snahu oslabit sebekritický a sebezpytující přístup k vyhnání jako černé skvrně našich moderních dějin, s níž se musíme my Češi poctivě vypořádat. Jedním z vrcholů této snahy je kniha *Rozumět dějinám*, která byla sepsána na zakázku české vlády a která už svým názvem sugeruje, že se nám předkládá jakýsi jediný správný recept, který je třeba respektovat. Ne všechny texty obsažené v této publikaci, která byla zdarma distribuována do škol a kterou si na ministerstvu kultury mohl vyzvednout každý občan, jsou

vyloženě špatné; v některých se dozvíme i důležitá fakta a souvislosti. Nicméně je zarážející, že česká vláda potřebuje upevnit víru ve spíše nekritický obraz našich moderních dějin a čelní čeští historici i juristé (kteří by si v této souvislosti zasloužili samostatnou, poměrně smutnou, kapitolu) jim ochotně přispěchají na pomoc s takzvaně objektivním výkladem dějin. Lidem mé generace to bohužel připomíná praktiky minulého režimu, v němž mnozí naši učitelé získávali své akademické ostruhy.

Fakt, že historici a další akademici nebyli a nejsou tahouny oné potřebné katarze české společnosti ve vztahu k poválečnému vyhnání, není až tak zarážející. Ostatně i v Německu to v prvních dvaceti poválečných letech byli spíše filozofové, psychologové a sociologové, kdo upozorňovali na nereflektovanost nacismu, na - jak to nazval psycholog Alexander Mitscherlich - *neschopnost lítosti*. Historici přišli ke slovu později a vykonali obrovský kus práce; třeba to tak bude i v našem případě. Problematictější ovšem je, že mnozí historici svým postojem a autoritou oné katarzi brání; pod rouškou objektivity a snahy o zachycení všech souvislostí relativizují českou odpovědnost a přispívají k uchovávaní mýtu o přirozeném a nevyhnutelném důsledku druhé světové války. Často až hysterická reakce na články kriticky zaměřených publicistů svědčí o tom, že mnozí čeští vědci zkrátka ještě nepřivykli skutečnosti, že zvláště moderní dějiny jsou, budou a musí být předmětem často vyostřené a kritické veřejné diskuse. Tato diskuse přitom není útokem proti zasvěcenému, odbornému a takzvaně nezaujatému zkoumání dějin, ale je naopak signálem o duševním zdraví, intelektuálním vývoji a existenci kolektivního svědomí demokratické společnosti.

III. Krajina aneb sudetský problém jako výzva

"Teprve chůzí po cestách, které náhle nesmyslně končí, podél zídek z vysbíraného kamení, které neoddělují louky a pole, ale lány plevelu a náletů, po stránkách na kost černých pahýlů jabloní a hrušní, teprve chůzí podél zbytků lidských sídel, které identifikuje pouze botanik, objevíme, co všechno skutečně zmizelo. [...] zmizely především plody práce celých generací, uložené ve zcela nepolitické krajině jako té kdysi nejbezpečnější záložně." [17]

Tato slova Petra Pitharta z úvodu ke knize *Zmizelé Sudety* vcelku výstižně charakterizují zřejmě nejautentičtější zdroj diskusí o sudetoněmecké otázce na přelomu 20. a 21. století, více než padesát let po odsunu. Ostatně právě zkušenost s onou opuštěnou, zraněnou krajinou českého pohraničí byla kdysi pro některé disidenty podnětem k reflexi odsunu. Patřil mezi ně zmiňovaný Petr Příhoda, který před rokem 1989 vydal pod pseudonymem František Jederman knihu *Ztracené dějiny*. [18] Zejména ekologové a kulturologové poměrně záhy po sametové revoluci pochopili jedinečnost těch pohraničních oblastí, jež před válkou obývali převážně Němci, a položili tak základ zárazku, který se ke konci devadesátých let stal skutečností a který v posledních pěti letech mimo jiné dramaticky proměnil myšlení části české společnosti o německé minulosti českých zemí. Tímto zárazkem je propojení mnoha konstruktivních, ovšem dlouho izolovaných a se sudetoněmeckou minulostí často jen velmi málo souvisejících diskusí, aktivit a výzkumů s historicko-sociologickými diskusemi o odsunu a jeho důsledcích. Tak se v české společnosti zrodil dost jedinečný myšlenkový proud, který nám sice ve vztahu k vyhnání poskytuje nelichotivé zrcadlo, poukazuje na akutní problém, jenž z neblahé minulosti vyplývá, který ovšem zároveň nabízí bezpočet cest, jimiž se můžeme vydat dál. Fascinující na tomto přístupu je zejména možnost nepolitického řešení politicky a historicky extrémně kontaminovaného tématu. Právě tato kombinace vdechla onomu zabývání se krajinou postiženou odsunem skutečný život a učinila ho přístupným pro širší veřejnost, zejména v pohraničních oblastech. Nové hledání vztahu ke známé a zároveň vlastně exotické pohraniční krajině ale není důležité jen pro diskusi o německé minulosti a o vyhnání. Toto hledání je, jak se zdá, v posledních letech přinejmenším v Sudetech zásadním elementem někde pozvolného, jinde překotného probouzení občanské společnosti.

Přesně popsat, jak se právě tento způsob "odčiňování odsunu" zrodil, zřejmě není možné, alespoň ne v tuto chvíli - už proto, že se tak trochu ve stadiu zrodu stále nachází. Zásadní byla ale zřejmě zkušenost lidí, kteří během devadesátých let začali v Sudetech cosi budovat. Mnozí z nich původně možná neměli ani ponětí o nějakém vyhnání, ale chtěli nechtěli začali narážet na to, že společnost v Sudetech je nějak jiná, zvláštní. A že také tamní kulturní krajina je jaksi divná. A že to vše spolu nějak souvisí. Zápas lidí, jako jsou Jan Piňos či Petr Bergmann na Broumovsku, bratrů Klimešů v Krkonoších, Petra Anderleho v Jeseníkách či Zdeňka Procházky v Českém lese, se před několika lety konečně setkaly se zájmem některých veřejně činných

osobností a občanských sdružení. V řadě regionů se objevují nové iniciativy, které mapují, a tak i popularizují německou minulost kraje. Vedle obnovování památek, stále osvětlenějších historických článků v regionálních časopisech či srovnávání starých a nových fotografií se tak začala tvořit síť lidí a institucí, která přispívá k celkové proměně českého pohledu na odsun a témata s ním související. Svědectví o novém objevování Sudet, ale také o mnohých protagonistech tohoto procesu podává publikace *Zmizelé Sudety* pražského hnutí Antikomplex. Jmenovat byt jen významnější část populárních knih i odborných pojednání věnovaných tématu obnovy pohraničí není možné; zdá se, že každý týden přibývají další. Mezi ukázkové práce svého druhu patří, vedle obecnější publikace o obnově venkova od Bohuslava Blažka, například texty Jana Piňose, Petra Bergmanna, Zdeny Binterové nebo Zdeňka Procházky. [19] Zájem veřejnosti, s nímž se všechny tyto iniciativy, fotografie a texty setkávají, je - v dobrém slova smyslu - překvapivý.

Skutečně aktivních lidí je v Sudetech stále ještě málo a často ve svých snahách narážejí na nemalé překážky. V důsledku poodsunové vykořeněnosti a komunistické likvidace občanské společnosti převládá pasivita. Zároveň je však zřejmé, že Sudety ožívají. Ožívají díky snaze obnovit to, co se ještě obnovit dá, nepřipustit další trvání všeobecného rozkladu a degenerace kolektivní paměti. Něco z toho, co se v pohraničí děje, se odsunu týká jen okrajově, něco se naopak přímo a nezprostředkovaně dotýká jeho nejbolestivějších důsledků. Na rozdíl od kancelářských politiků či vědeckých pracovníků je tady v terénu zřejmé, že bolestivé vypořádání se s minulostí nelze žádným sebechytřejším způsobem obejít - tedy, pokud se nechceme motat v kruhu a chceme se dostat ke konstruktivní práci.

Mnohé ze zmíněných aktivit jsou podporovány mimo jiné i z německých peněz. Částečně také z peněz sudetských Němců, ať už soukromých osob, nebo organizací, které se dlouhodobě snaží o vzájemný dialog (například katolická Ackermann-Gemeinde). Zejména na sudetoněmecké straně se můžeme setkat s lítostí nad tím, že to je mnohdy právě jen finanční podpora, na niž se vzájemný kontakt scvrkává. To, že česká strana obecně nedokázala být po roce 1989 k sudetským Němcům vstřícnější a že s nimi na politické úrovni nikdo nejednal, je přinejmenším promarněná příležitost. To, že snaha o kritickou reflexi a obnovu Sudet vychází z českých řad a že je prací českých hlav a rukou, je ale přirozené a zřejmě správné; je to totiž především náš problém.

Závěr

Při mnoha diskusích o odsunu, jež s mými kolegy čas od času vedeme na gymnáziích či při různých seminářích, při debatách, které téměř každý Čech zajímaví se o veřejné dění tu a tam vede se svými přáteli či rodiči, dříve či později padne cosi o tom, že co se stalo, už se nemůže odestát. Máme se prý dívat do budoucnosti a nerýpat se pořád v tom, co bylo. Co na to odpovědět?

Minulost není jen obraz ve zpětném zrcátku, jak ji kdysi velmi povrchně charakterizoval Václav Klaus. Minulost není soubor faktů a skutečností, které se odehrály a my je necháváme daleko za sebou. Minulost znovu a znovu ožívá téměř ve všem, co děláme. Ať už vědomě nebo nevědomky navazujeme na činy našich otců a dědů a je na nás, ke které tradici se přihlásíme a jakým způsobem to uděláme. Tím zároveň ovlivníme, co z minulosti zůstane živé a co se naopak vytratí. Našimi současnými činy a naším dnešním myšlením znovu a znovu spoluutváříme minulost. Rozhodujeme o tom, jakou minulost budeme prožívat my i ti, kdo přijdou po nás.

Kritický vztah k vlastní minulosti je jednou z poměrně moderních evropských hodnot. Na všech frontách můžeme sledovat, že před problémy vlastní minulosti v Evropě nikdo neuteče. Neutekli před nimi Němci, ač si to v padesátých letech mnozí mysleli, neutekli před ní Švýcaři se svými židovskými konty, Francouzi museli poopravit mýtus o celonárodním protifašistickém odporu, a budou-li Turci chtít do Evropy, nemine je poctivá reflexe téměř sto let staré genocidy Arménů. Vztah k temným stránkám naší minulosti je katalyzátorem moderního evropanství - a to je dobře.

Česká diskuse o odsunu v tomto kontextu svědčí o tom, že do Evropy patříme. Nacionalismus a cynismus našich politiků, stejně jako alibismus některých historiků a omezenost mnohých právníků ve vztahu k odsunu a jeho souvislostem ovšem rovněž hovoří jasnou řečí: cesta k sebevědomé evropské společnosti bude ještě dlouhá.

Poznámky

1] Projev z balkonu radnice v Brně, 12. 5. 1945. In: E. Beneš, *Odsun Němců z Československa*. Praha 1996, s. 139. **2]** Jednalo zejména o texty Michala Mareše, Bohdana Chudoby či Heleny Koželuhové. Do redakčního kruhu Obzorů patřil také Pavel Tigríd. **3]** J. Křen, *Odsun Němců ve světle nových pramenů* (1967). In: J. Křen (ed.), *Češi, Němci, odsun*. Praha 1990. **4]** J. Křen (ed.), *Češi, Němci, odsun*. Praha 1990. **5]** J. Mlynárik, *Causa Danubius*. Praha 2000. **6]** Václav Havel je pronesl v televizním interview. In: P. Pithart, P. Příhoda (ed.), *Čítanka odsunutých dějin*. Praha 1998, s. 38. **7]** V. Houžvička, *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu*. Ústí nad Labem 1997. **8]** P. Pithart, P. Příhoda (ed.), *Čítanka odsunutých dějin*. Praha 1998. **9]** E. Mandler, *Odsun Němců a transformace národa*. In: *Mladá Fronta Dnes*, 25. 2. 1995. **10]** B. Doležal, *Co patří do historie - Havlův projev a sudetoněmecká otázka*. In: *Respekt* 9/1995. **11]** E. Mandler, *Benešovy dekrety - proč vznikly a co jsou*. Praha 2002. **12]** In: P. Pithart, P. Příhoda (ed.), *Čítanka odsunutých dějin*. Praha 1998, s. 48. **13]** K. Kaplan, *Pravda o Československu 1945- 1948*. Praha 1990. **14]** T. Staněk, *Odsun Němců z Československa 1945- 1947*. Praha 1991; Týž, *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa*. Ostrava 1992; Týž, *Perzekuce 1945*. Praha 1996. **15]** J. Kučera, *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva*. Praha 1992. **16]** V. Kural, *Místo společenství - konflikt!*. Praha 1994. **17]** **P. Pithart, Co v Sudetech zmizelo a co v nich zůstalo. In: O. Matějka, P. Mikšíček, M. Spurný, S. Zetsch, Zmizelé Sudety**. Praha 2004. **18]** F. Jederman, *Ztracené dějiny*. Praha 1990. **19]** B. Blažek, *Problémy a výhledy českého venkova*. Praha 1998; J. Piňos, *Oživení Broumovska*. Broumov 2000; P. Bergmann, M. Burian, M. Jeřábková (ed.), *Broumovsko - interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov 2003; Z. Binterová, *Zaniklé obce Chomutovska I.- IV*. Chomutov 1999; Táž, *Zaniklé obce Doupovska ve fotografiích*. Chomutov 2000; Z. Procházka, *Český les - sever*. Domažlice 1992.

Matěj Spurný (1979), vystudoval historii na FF UK v Praze. Je jedním ze zakladatelů a členem občanského sdružení Antikomplex a členem Společnosti Bernarda Bolzana. Od roku 1998 publikuje články o problematice česko-německých vztahů v Lidových novinách a v týdeníku Respekt, jeho práce o českém meziválečném nacionalismu vyšla v Časopise Národního muzea. Je spoluautorem výstavy a knihy *Zmizelé Sudety*. V letech 2004- 2005 studoval jako stipendista *Studienkolleg zu Berlin* moderní německé dějiny na Humboldtově univerzitě.

Článek vyšel v revui pro literaturu a kulturu SOUVISLOSTI, č. 3/2005.

Pro www.go-east-mission.de převzato z webové stránky www.souvislosti.cz s laskavým svolením redakce v dubnu 2006.